

ХРИСТИЯНСКО СМИРЕНИЕ И ГРАЖДАНСКА НЕПРИМИРИМОСТ В ДЕТСКОТО ТВОРЧЕСТВО НА КОНСТАНТИН ВЕЛИЧКОВ

Огняна Георгиева-Тенева
Нов български университет

Резюме. Статията разглежда две основни послания на детското творчество на Константин Величков: за християнско смирение и за гражданска непримиримост. Отчитайки факта, че и в живота, и в литературата тези ценности се съчетават сравнително рядко, изследването аргументира виждането за семантична проходимост на границата между стихотворенията с религиозна тематика, представящи човека в мълчалив диалог със себе си и с бог, и басните, чиито алегии се отнасят до нуждата от активна позиция спрямо общностно-институционалните „дадености“. Анализираните текстове са осмислени в парадигмата на модерната идея за православна теология на участието, според която истинската човечност предполага не само кротост, а и добротворство в публичното пространство и несъгласие с политическото самовластие.

Ключови думи: Константин Величков; детско творчество; християнско смирение; гражданска непримиримост; ценности; добротворство

Християнското смирение и гражданската непримиримост изглеждат несходни модели на поведение, които като че ли рядко съществуват под един и същ ценностен свод. Християнското смирение обикновено свързваме с кротост, отстояние от врявата на деня и благочестиво съсредоточаване в аскезата, докато гражданствеността – със силен интерес към публичния живот, с потапяне в буйния му водовъртеж и с активна дейност за усъвършенстване на социума. Всъщност двата ценностни модела не образуват непременно опозиция, не се изключват взаимно, не водят до някаква апория. Наистина, тяхното двуетностно не се среща често, но появи ли се, ефектът за обществото е изключително благотворен – Новото време доказва това чрез Паисий Хилендарски, Софроний Врачански, Стоян Михайловски и мнозина други.

Сред тях е и Константин Величков – с басните си и с ред стихотворения от „Детска гусла“. Героите на тези художествени текстове може да живеят уеди-

нено и в смирение, обърнати към трансцендентното „отвъд“, което схващат като първоизточник на християнските нравствени норми; може да се намират в бързея на реалното „тук“ с неговите социални противоборства и политически разпри; може да са едновременно и християнски благонравни, и обществено активни. Така някои творби излъчват послания с нравствен характер, други – с граждански, а трети срещат двете ценностни нагласи и ги сливат органично.

Величковите стихотворения на религиозна тема се вписват в моралистичния дискурс на детската ни литература от края на XIX век. „Бащата наставник“, или възпитателят, имплицитен в ранната детска поезия, преподава осветени от традицията нравствени устои, които се коренят в рода, християнството, отечеството и труда. Или погледнати през призмата на главните възпитателски интенции на детското четиво през Възраждането и първите десетилетия след Освобождението, Величковите „религиозни“ стихотворения се вpletат в гъсто изpletена интертекстуална мрежа на патриархално-християнската нравствена норма. В същото време, творбите на Величков притежават лирически суверенитет: първо, християнската образност в тях се оттласква от широко популярния тогава простонароден подход към религиозната тема, според който трансцендентално-абстрактното се „доближава“ до детето чрез посредничеството на фолклора, а бог се представя не толкова като висша духовна субстанция – независима, неизменна и възплаваща християнската онтология, колкото като гарант на равновесието във всекидневния трудово-битов цикъл, като регулатор на нравствеността. Ако за стихотворения като „Връбница“ и „Дай ми, боже“ от Петко Р. Славейков; „Утренна молитва“, „Слънце“, „Нощ“ от Васил Попович; „Коледа“, „Селска черкова“, „Великден“, „Бъдни вечер“, „Песента на синчеца“, „Молитва“ от Вазов; „Военна песен за децата“ от Марко Балабанов и др. са характерни битовото приземяване на православната духовност, нейното приближаване към конкретно-предметното мислене на детето, то стихотворенията на К. Величков пазят дистанция от подобно одомашняване на християнското. Те съумяват да намерят баланс между сложния алегоричен код на библейските идеи и неговия своеобразен превод на разбираем „детски“ поетически език. Второ, възпитателската предпоставеност у К. Величков не е за сметка на художествеността, както често се случва в ранната ни детска поезия. Ред стихотворения от „Детска гусла“ обозначават прехода към една по-голяма художествена зрялост на българското лирическо говорене, където просветителския рационализъм и моралното наставничество ги има, но без да се превръщат в оголено и твърдо възпитателско попечителство – поетическото поучение отстъпва от амвона, за да даде път на идеята за ценността на детето и за неговото уличане в света на естетическото удоволствие. К. Величков създава стихове, в които християнското зазвучава в нежни лирически интонации, с ласкава гальовност, подобна на допир с кадифе:

*Измина денят ясни,
дечицата заспиват.
Изгреят звезди красни
и ангели разкриват
невидимо крилцата
и слизат на земята,
на идат и се спрат
полека до леглата,
и будни въз децата
там до зори стоят.
(„Сънят на децата“)*

Образите на смирението у К. Величков снемат в себе си изтъкнатите общи особености на християнския план на „Детска гусла“⁽¹⁾. Към тези образи, които са централни за настоящото изследване, ще подходим по-отдалече – откъм смисъла на християнското понятие „смирение“. Да тръгнем от Библията: „...моля ви да постъпвате достойно ...с всяко смиреномъдрие, кротост и великодушие, като се търпите един други с любов“ (Poslanie do efesiani, 1 – 2); „...облечете се в милосърдие, смиреномъдрие, кротост, дълготърпение“ (Poslanie do kolosiani, 3: 12), защото „който се смирява, ще бъде въздигнат“ (Luka, 14: 11). В екзегетически план смирението се свързва с увереността на човека, че „не притежава нищо свое освен онова, което дарява на бог“ (Biblejskaia enciklopedia, 1991: 164). Търпение, кротост, любов към бога, великодушие и обич към човека – това са основните постулати на религиозния нравствен кодекс. Смирението в детските стихотворения на К. Величков представлява отглас на християнския морализъм:

*Сутрин, кога стана,
пред иконостаса
мирно аз застава,
кръста си направя,
богу се помоля
здраве да ми дава.
Ум и разум, воля,
всякога да слушам
тате аз и мама.
(„Вечер кога лягам“)*

Нравствените ценности, утвърждавани от Библията, у К. Величков се препотвърждават като поведенчески императив, от който зависят не само благополучието и редът, но и самият живот. В духа на библейското разбиране за смирение бог е единственият, който може да бъде възхваляван:

*Всичко ти направи, Боже,
ти си всичко наредил...
Тебе славят на земята
(„Бог“)*

Насочвайки детето към подражание на библейския образец, поезията на К. Величков задава нравствените ценности скромност, дълготърпение и богобоязливост. Всяка неблагочестива постъпка следва да предизвиква срам, защото

*Грехота е Ангел Божи
сълзи зарад нас да рони.
(„Ангел“)*

Библейски промислените поетически послания на „Детска гусла“ имат за своя поанта божията любов, дошла като заслужен дар за смиреното дете („Бог ни пази“), което скръства ръце, насочва поглед към небето и се моли („Молитва“). Смирението е предпоставка за хармонията в света; смирение-то извиква щедра благодат; човешкото усърдие се възнаграждава; следването на християнското „трябва“ и отхвърлянето на себелюбивото „искам“ дават духовна сила и надежда за богата морална отплата – това са основните внушения, които излъчват „религиозните“ детски стихотворения на К. Величков. Може да се каже, че техният общ поетически смисъл алюзира библейската сцена, в която Исус умива нозете на своите ученици.

В художествения свят на К. Величков редом до образа на смирението стои образът на модерната гражданственост, която по дефиниция означава критическо мислене за публичния живот и съзидателно действие за развитието на обществото. Широко разпространено днес е виждането на Юрген Хабермас, че гражданството се определя чрез активното отношение на личността към институционалните условия на съвместния живот (Habermas, 1995). К. Величков прави красноречиви граждански жестове – както в „реалното“ си битие на размирен поданик на Османската империя и на „строител на съвременна България“, така и в качеството си на писател. Фактът, че той е не просто свидетел на преломни исторически събития, а и активен сподвижник на модернизирването на българското общество, оставя отчетлив знак върху детското му творчество. Острите социални и политически колизии намират проекции в ред негови произведения, което ги превръща в едно от средоточията на граждански дискурс на следосвобожденската ни детска поезия²⁾.

Величковото детско творчество излъчва гражданските си послания основно чрез басните. Литературната ни история отдавна е посочила, че К. Величков е държал на басните си извънредно много. Фактическото основание на това твърдение е неоспоримо – Величков включва свои басни в трите христомас-

тии, които съставя – „Българска христоматия“, в съавторство с Вазов (Vazov, Velichkov, 1884), „Христоматия или сборник от избрани образци по всички родови съчинения за горните класове на градските училища и гимназиите“ (Velichkov, 1890-a) и „Христоматия за долните класове на средните училища и на гимназиите“ (Velichkov, 1890-b). Както е известно, някои от басните на К. Величков са оригинално негово творчество, а други представляват преработка на класически образци от Езоп, Лафонтен и Крилов. За настоящото изследване са важни и едните, и другите, още повече че общата жанрова история на баснята е немислима без пътуващите сюжети и образи.

Тук следва да подчертаем изрично, че повечето басни на К. Величков имат не просто моралистичен характер, а съвсем определен граждански профил. Това им придава специфичен облик, прави ги различни спрямо широко разпространените по онова време баснени текстове, които стъпват върху нравствената опозиция добро/зло, разглеждана в плана на междуличностните отношения. К. Величков поставя тази опозиция и в обществена перспектива. Впрочем ясното съзнание на писателя за потенциала на литературата да възпитава граждани, е експлицирано в множество негови педагогически и публицистични текстове, които тук ще представим през една знакова статия – „Българският език и литературното образование в нашите училища“. В нея се казва, че от училище младите хора може да излизат с по-малко знание, но задължително „с по-твърд и мощен характер, със съзнание на своите човешки и обществени длъжности, с доблест, с дух на самоотвержение и самопожертвование за общественото и народно благо“ (Velichkov, 1894-b: 25 – 34; 97 – 107; 199 – 205).

Като дидактичен жанр, баснята притежава голям потенциал да съдейства за формиране на социалната идентичност на младия читател, и надали има съвременник на К. Величков, който да знае това по-добре от него самия: широката му култура и богатият му опит в образованието, трупан при биографичното му придвижване от учител по словесност до министър на просвещението, са залог за плодотворност на срещата в творческото му съзнание на литературни и на педагогически знания.

Величковите басни може да бъдат четени като цялостен интертекст. Тук ще проследим един възможен общ „сюжет“, който се получава при подреждането на текстовете в избрана от нас последователност. Идеята ни е да проследим вътрешната, неексплицирана логика на К. Величков при изграждане образа на модерната гражданственост. Къщата на мъдреца, според едноименната басня, е голяма не заради размерите си, а заради приятелите, които я обитават. В социална перспектива приятелството означава доверие, взаимно разбиране, уважение, сътрудничество при обсъждане и решаване на общ проблем и подкрепа в случай на криза. Идеята за ценността на съдружието се доразгръща в баснята „Приатели“, където каруцата, заседнала сред пропуканите ледове на

реката, е повод за демаскиране на лъжливи обещания за помощ, т.е. на псевдоприятелство, на псевдоразбирателство. „Щука и котка“ разширява тематичния захват на въпроса за междуличностните взаимодействия, като ги отнася към професионалната структура на обществото. Социалното построение на К. Величков може да си представим схематично като концентрични кръгове, в чийто център стои Азът, първият „външен“ спрямо него кръг се очертава от приятелите, а следващият се формира по професионален признак. В този най-външен кръг ценността на науката е изключителна, но тъй като не всеки разбира това, съществуването ѝ е смъртно застрашено („Свиня под дъба“). Баснята „Вълк и куче“ се интересува вече не от заблудите, на които робува обществото, а от робуване при деспотични политически режими, които погубват личната свобода. Вълкът олицетворява гладния, но свободен човек, а кучето – охранения държавен службаш, разменил свободата и личната си неприкосновеност срещу сигурния кокал. „Гарван и лисица“ представя друго измерение на социалната безнравственост – ласкателството, което води до замогване. Социалният цинизъм градира в „Лъвът учреждава съвет“, където се изобличават политическото тъпоумие и симулацията на демократичен общностен живот. Кулминацията на гражданската критика откриваме в „Овца, коза, крава и лев“ – баснята, която заклепва насилственото присвояване на общо благо.

Раздвоено ли е творчеството на К. Величков за деца между образите на християнското смирение и гражданската непримиримост? Непроходима ли е границата между стихотворенията с религиозна тематика, които представят човека в мъчалив диалог със своя Сврѣхаз, формиран чрез християнските табути и ограничения, и басните, които полагат човека в активна социална среда. Безусловни ли са разделителните линии, които преминават между уединението и публичността, тишината и врявата, монолога и диалога? Чужди ли са един на друг персонажите, които стоят изправени пред иконата и пред предизвикателствата на общностно-институционалния живот? Отговорът е отрицателен: защото в „Детска гусла“ има творби, които представляват своеобразен смислов мост между образите на християнската и на гражданската чувствителност. „Сънят на сирачето“, „Мисли за нещастните“, „Лъвът на сирачето“ разкриват християнска нравственост, която е обърната не навътре към себе си, а към страдалеца, който се нуждае от милостиня. Веднѣж погледнал към Другите, Азът сам става друг – става част от общност. Ако първата крачка към нейното формиране може да е състраданието към бедняка, все още пасивно („Сънят на сирачето“), следващата е молитвата за неговото спасение – „О, Боже, щедър ти бъди... // Чуй всички тез, които страдат“ („На нова година“), а сетне идва и активният жест на благотворителност („Мисли за нещастните“). С тези стихотворения К. Величков разкрива християнското вече не като отшелничество, а като хуманност, съпричастност и действена загриженост за Другия. Оттук нататък пътят към гражданствеността е открит. Красноречив аргумент

в подкрепа на виждането за органичното художествено единство на християнското смирение и гражданската непримиримост у Величков е поместването в „Детска гусла“ на четири басни, две от които с остро социално съдържание: „Овца, коза, крава и лев“ и „Вълк и куче“. Включването на тези текстове в детската книга на Величков свързва християнското интимнолирическо преживяване на света с лироепическото, бунтуващо се срещу политическата демагогия и поквара, срещу социалната тирания.

Детските произведения на Величков проблематизират различни измерения на общностния живот, които се намират във взаимна зависимост. Сред тях е и темата за отношенията на човека с властта, с държавата. Всъщност К. Величков не загърбва патриархалните, християнските и патриотичните ценности – те присъстват отчетливо в детското му творчество, но с променена функция, която може да бъде определена като фундамент на гражданствеността. Така читателят е приканан да бъде не само крепител на родовите традиции, добър християнин и горещ патриот, но и активен гражданин. Може да се каже, че К. Величков практически става сподвижник на модерната идея за православна теология на участието, според която съществуването на истинска човечност предполага добронамерено междуличностно общение и изключване от политическото управление на самовластието. Истинският живот в Бога според К. Величков далеч не се изчерпва с патернализма, затвореността и пасивността на миряните – истинският християнин не е безразличен към другите, той е чувствителен към страданието им, ангажиран е с благотворителност, защитава човечността в публичното пространство. Християнството ни задължава да отговаряме на живота с действие, всеки поотделно и всички заедно да сме отговорни за развитието на обществото, внушава Величковата детска поезия и с това значението ѝ се доближава до първоначалния смисъл на литургията като действие, чрез което група хора стават общност, обединени от идеята за служене на доброто.

БЕЛЕЖКИ

1. Стихотворенията с християнска тематика не намират място в петтомника на К. Величков, публикуван през 1986 г. Обяснението е, че тези текстове са „твърде остарели по съдържанието си“ (Todorov, 1986: 569). Настоящата разработка стъпва върху оригиналното издание на „Детска гусла“ (Velichkov, 1894).

2. Този дискурс разглеждам подробно в монографията си „Граждански идеи на българската поезия за деца и юноши (1878 – 1918)“ (Georgieva-Teneva, 2014).

ЛИТЕРАТУРА

Библейская энциклопедия. (1991). Т. 2. Москва: NB-press, Центурион, АПС.

- Георгиева-Тенева (2014). *Граждански идеи на българската поезия за деца и юноши*. София: Сеп-Инфома.
- Хабермас, Ю.(1995) *Структурни изменения на публичността*. София: Св. Климент Охридски.
- Лука 14: 11
- Послание до ефесяни* 1 – 2
- Послание до колосяни* 3: 12
- Тодоров, И. (1986). Предговор. Във: *Величков, К. Съчинения в 5 тома*. София: Български писател.
- Вазов, Ив. & К. Величков. (1884). *Българска христоматия*. Част II. Поезия. Пловдив, Свищов, Солун.
- Величков, К. Христоматия или сборник от избрани образци по всички родови съчинения за горните класове на градските училища и гимназиите*. Солун.
- Величков, К. (1890-б). *Христоматия за долните класове на средните училища и на гимназиите*. Солун.
- Величков, К. (1894-а). *Детска гула*. Пловдив.
- Величков, К. (1894-б). Български език и литературното образование в нашите училища. // *Българска сбирка*, I, № 1, № 2, № 3.

REFERENCES

- Biblejskaia enciklopedia*.(1991). T. 2. Moskva: NB-press, Centurion, APS.
- Georgieva-Teneva, O. (2014). *Grazhdanski idei na bylgarskata poezia za deca i junoshi (1878 – 1918)*“.
- Luka 14: 11.
- Habermas, I. (1995). *Strukturni izmenenia na publichnostta*. Sofia: Sv. Kliment Ohridski.[
- Poslanie do efesiani* 1 – 2.
- Poslanie do kolosiani* 3: 12.
- Todorov, I. (1986). Predgovor. Vav: *Velichkov, Konstantin. Sychinenia v 5 toma*.Sofia: Bylgarski pisatel.
- Vazov, Iv. & K. Velichkov. (1884). *Bylgarska hristomatia*. Chast II. Poezia. Plovdiv, Svishtov, Solun.
- Velichkov, K. (1890-a). *Hristomatia ili sbornik ot izbrani obrazci po vsichki rodovi sychinenia za gornite klasove na gradskite uchilishta i gimnaziite* Solun.
- Velichkov, K. (1890-b). *Hristomatia za dolnite klasove na srednite uchilishta i na gimnaziite*.Solun.
- Velichkov, K. (1894-a). K. *Detska gusla*. Plovdiv.
- Velichkov, K. (1894-b). Bylgarskij ezik i literaturnoto obrazovanie v nashite uchilishta. // *Bylgarska sbirka*, I, № 1, № 2, № 3.

CHRISTIAN HUMILITY AND CIVIC IMPLACABILITY IN THE CHILDREN'S WORKS OF KONSTANTIN VELICHKOV

Abstract. The article discusses two key messages of the children's works of Konstantin Velichkov: of Christian humbleness and civic implacability. Considering the fact that these values combine relatively rare both in real life and literature, the paper supports the view of the semantic passability at the border between religious-theme poems, presenting man in a silent dialogue with himself and with God, and fables whose allegories refer to the need for an active stance on the socio-institutional status-quo. The analysed texts are interpreted in the paradigm of the modern idea of the Orthodox theology of participation, according to which true humanity implies not only meekness but also benevolence towards the community and disagreement with political autocracy.

Key words: Konstantin Velichkov; children's works; christian humility; civic implacability; values; benevolence

✉ **Dr. Ogniana Georgieva-Teneva, Assoc. Prof.**

New Bulgarian University

21, Montevideo St.

Sofia, Bulgaria

E-mail: ogniana_georgieva@abv.bg